

ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ТОПЧИДЕРА

Сажетак: Рад износи нова сазнања, заснована на историјским изворима, која дају потпунију слику о просторној културно-историјској целини Топчидер. Грађа фонда Управе града Београда, који се чува у Историјском архиву Београда, пружа драгоцену сведочанства о политичкој, друштвеној и културној историји Топчидера. Полицијски извештаји Комесаријата топчидерске полиције који су свакодневно подношени управнику београдске вароши, али и друга документа Фонда, упознају нас са бригом државе о Топчидеру, односу становништва и владара из династије Обреновић и Карађорђевић према овом делу београдске вароши, изванредним али и свакодневним догађајима који су се ту збили, његовом развоју и привредном значају.

Кључне речи: Топчидер, Управа града Београда, Комесаријат Топчидерске полиције, Обреновићи, Карађорђевићи

Abstract: Based on primary sources, this paper provides a fresh supplement to the picture of the past of the historic conservation area of Topčider. The documentary material contained in the Municipality of Belgrade Fonds kept in the Historical Archives of Belgrade is an invaluable source for the political, social and cultural history of Topčider. Various documents, including the reports that the Topčider police station submitted to the head of the City of Belgrade on a daily basis, testify to the care of city authorities for Topčider, to the attitude of common people and of the Obrenović and Karadjordjević dynasts towards it, to extraordinary and everyday events that were taking place there, to its growth and economic significance.

Keywords: Topčider, Municipality of Belgrade, Topčider Police Station, Obrenović dynasty, Karadjordjević dynasty

Своје име Топчидер¹ је добио по месту где је турска војска лила топове. Као данас Београђани, у Топчидер су на излет волеле да одлазе и турске паше. У време аустријске владавине био је познат као Тобцијино село, а током Првог српског устанка у њему се налазио српски војни логор.

Српски кнез Милош Обреновић купио је посед у Топчидеру, који је обухватао долину Топчидерске реке, допирао до Аде Циганлије, захватајући падине брда Дедиње, затим Сењак и Кошутњак. Ни сувише близу ни сувише далеко од Турака, Милош је ту 1831. почео да гради конак, у који се уселио маја 1834. Током његове друге владавине (1858–1860) у Конаку се налазио двор Кнежевине Србије, а састајала се и Народна скупштина. Резиденцијални комплекс обухватао је поред Конака и тзв. Мали конак, Цркву Светих апостола Петра и Павла, Црквени конак, економске зграде, војни магацин и касарне, ресторацију, коњушницу, апсану, воденицу, неколико чесама. Почео се

уређивати парк по узору на енглеске, а кнез је велику пажњу посвећивао и својој топчидерској економији. Стари владар умро је у Конаку 14. септембра 1860. године.

Данас се доста зна о овом делу Београда, пре свега о Милошевом конаку, старом платану, парку и споменицима. Ипак, сазнања заснована на историјским изворима пружају потпунију слику о односу власти и владара према Топчидеру, животу који се овде одвијао, пружају живописно сведочанство о развоју града и о његовом становништву.

Грађа фонда Управе града Београда² представља драгоцен извор за проучавање историје Топчидера. Као управно-полицијска власт која је руководила животом Београда од 1839. године, Управа града водила је рачуна не само о изванредним већ и о свакодневним збивањима у овом делу београдске вароши. Топчидер је 1863. године потпао под територијалну надлежност Управе па су од тог времена и подаци о њему бројнији.

Сл. 1. Конак кнеза Милоша Обреновића у Тошчидеру
(ИАБ, 3ф)

Један од најстаријих докумената Управе града Београда о Топчидеру дагира из 1839. године, када је Намесништво³ морало реаговати на сазнање да *Београђани одлазе ѿмилама у Тошчидер и онде мушваке⁴ отиварају, јела ѿшове и свакојако уиошребленије од зданија ондашњи чине и шшешу им наносе, као и шо да су оираду ѿшово сву већ развалили...*⁵ Документ речито говори о односу власти али и становништва према овом крају. Коју годину касније, јануара 1841, Управитељство је привело неколико Кнежевчана који су крали ограду око кнежевог двора у Топчидеру.⁶ Ратни догађаји 1862. године на кратко су прекинули мирну свакодневицу у Топчидеру. Током турског бомбардовања Београда ту се, у збегу, наша београдска сиротиња. Илија Ј. Марковић, начелник Штаба јужно-моравске команде, писао је из Крагујевца варошким властима с молбом да се образује нарочити одбор за помоћ избеглицама.⁷ Већ следеће 1863. године настављена је брига о уређењу Београда. Управа је тада спровела акцију садње дрвећа на више места у вароши,

а расади су стигли из економије топчидерске. Пред касарном на топчидерском путу засађено је седам топола, а пред Совјетом један јаблан.⁸ Брига о парку вођена је и каснијих година. Вујици Марковићу, родом из Свилајнца, изречена је марта 1866. казна од четири дана затвора јер је у топчидерском парку откинуо два-три јоргована. Вујица се на саслушању бранио како је први пут био у Топчидеру па није могао знати да то не сме чинити. Управитељство је као противаргумент навело да је морао видети таблу са упозорењем о забрани брања цвећа.⁹ Исте године, месеца новембра, постављени су *сшубови шелеграфски на воду шшчидерском*.¹⁰

У пролеће 1865. године у Топчидеру је организована прослава педесетогодишњице Таковског устанка. Тим поводом Димитрије Пљакић поднео је молбу Управитељству вароши да му се дозволи премештање кафане у Топчидер. Пљакић је на дан прославе, 23. маја, намеравао да гостима служи бело и црно вино, шљивовицу, *љушшу ракију*, пиво, кафу, белу кафу и јагњеће печење.¹¹

Сл. 2. Драги Вељковић и Јован Јанићијевић, декоративни сликари, на излећу у Топчидеру (ИАБ, Зф)

Министар унутрашњих дела Никола Христић обавестио је поводом овог догађаја Управитељство да је кнез Михаило Обреновић на свечаности у Топчидеру одликовао Таковским крстом Матију Симића, члана Државног савета и Узун Мирка Апостоловића, *пенсионера*.¹²

Године 1868, 29. маја, кнез Михаило кренуо је у уобичајену шетњу Кошутњаком. Са њим у друштву били су кнежев ађутант Светозар Гарашанин, стрина Томанија Обреновић, сестра од стрица Анка и њена кћи Катарина. Код себе је имао *шлајшк за цијаре и ири цијаре у њему, иерорез, 2 мала календара на немецком језику и 3 цванцика новца*.¹³ Далеко од центра вароши, сакривени шумом, чекали су агентатори. Грађа Управе сведочи о проглашењу ванредног стања након кнежевог убиства, сазивању Велике народне скупштине у Топчидеру, која ће изабрати новог владара¹⁴, попису кнежеве имовине, али и ствари у којима је убијен.

Нови владар Кнежевине постао је Милан Обреновић, унук Јеврема Обреновића. До владаревог

пунолетства, 1872. године, земљом је владало Намесништво. Његови чланови били су Миливоје Петровић Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић. Јутарњи и вечерњи извештаји Комесаријата Топчидерске полиције сведоче да је кнез, а потом и краљ, волео да прошета Топчидером, да ту узјаше коња па и да лови. Тако сазнајемо да је 3. октобра 1869. кнез био у Топчидеру са *Госпођом Мајком* и намесником Јованом Гавриловићем.¹⁵ Шест дана касније, 9. октобра, Милан је у Топчидеру уловио три фазана и једног зеца па се у варош вратио *здрав и весео*.¹⁶

На дан 12. маја 1881, око осам сати ујутру, кнез Милан посматрао је војну вежбу на Топчидерском брду. Том приликом кнежев коњ *мануо је љавом на више ње Кнеза њо носу ударио и олако њовредио, ње му је крв цурила из носа*.¹⁷ Као и сваке године, и те 1881. у Топчидеру је 29. маја одржан спомен кнезу Михаилу.¹⁸

Године 1898, 17. марта, кроз Топчидер је возом прошао гроф Мурањи са десет пратилаца. Радило се о бугарском кнезу Фердинанду који је под лажним именом пропутовао кроз Београд на путу ка Софији.¹⁹ Топчидерске полицијске власти забележиле су истог месеца још низ различитих догађаја. У извештају од 24. марта 1898. наводи се да је услед кише Топчидерска река надошла изашавши из корита.²⁰ Вода је убрзо опала па је краљ Милан 30. марта могао отићи у Топчидер. При повратку сишао је из кола на друму топчидерском, *код Мајгана*, где је десетак минута пушком гађао врानе.²¹

И престолонаследник а потом краљ Александар Обреновић често је овде боравио, сам, са оцем или Драгом Машин. Извештај од 6. априла 1899. забележио је мањи инцидент приликом краљеве шетње, када му је извесни Петар Маринковић покушао прићи и предати молбу, која му је одузета.²²

Топчидер је 28. маја 1903. посетила група од 14 гостију из Берлина, међу којима је било банкара и индустријалаца. Они су разгледали тамошње знаменитости, а водио их је трговачки агент из Београда, извесни Начић.²³

У ноћи између 28. и 29. маја група завереника убила је краља Александра и омрзнуту краљицу Драгу. Управа је већ следећег дана извештавала о редовном стању и миру у вароши, а 4. јуна у пуној топчидерској цркви одржано је *благодарење за дуи и срећан животи краља Петра Карађорђевића*.²⁴ Београђани су 11. јуна од раних јутарњих часова почели пристизати у Топчидер и околину како би ту дочекали новог владара.²⁵ Полицијски извештај од 13. јуна бележи да се претходног дана на топчидерском брду народ веселио и играо уз војну музику. Краљ је дошао око четири сата и провео неко

време међу окупљеним становништвом.²⁶ Петар Карађорђевић посетио је Топчидер и 15. јуна,²⁷ а 28. јуна извршио је преглед тамошњег затвора.²⁸

Видимо да су и Београђани, као и владарска породица, волели да проводе време у Топчидеру. Већ око 1820. године на ушћу Топчидерске реке, код савске ске-ле за превоз свиња, саграђена је „Господарска механа“, која и данас постоји.²⁹ Позната је била и кафана „Бур-дељ“, код топчидерске железничке станице.³⁰ Извори потврђују постојање не само кафана већ и посебних, уживању намењених занимања. Марта 1878. Управа је објавила да ће 5. априла Топчидерска економија одржати јавну лицитацију за давање у закуп новог купатила у Топчидеру, код Беле чесме намењеног за вруће и ладно купање са *џрскивицама* (*џушовима*).³¹ Године 1894. уведен је електрични трамвај па је линијом од Теразија до Топчидера грађанима било омогућено лакше путовање до омиљеног излетишта. Важно место окупљања била је и топчидерска црква,³² саграђена када и Конак, нарочито приликом црквених празника, служби поводом рођендана владара, давања помена... Почетком априла 1899, поводом празника Врбице, приређена је литија којој су присуствовали и ђаци основних школа са родитељима.³³ Продавци јела и пића могли су добро зарадити на оваквом месту. Тако је маја 1898. године Бруну Ендлеру издата дозвола за продају пецива у парку код топчидерске чесме.³⁴ У рапорту дежурног члана Управе града Београда управнику из 1899. сазнајемо и о прослави 1. маја у Топчидеру, у организацији Радничког друштва. Из извештаја се сазнаје да је на прослави био присутан и великошколац Јован Скерлић.³⁵ Који дан касније, у Топчидеру су били питомци Војне академије, са војном музиком. Своје место у забавама Топчидер није изгубио ни много касније. Шеф Кривичне полиције Управе града издао је 14. јула 1937. дозволу Матији Степановићу да на тамошњем вашару може давати представе са *џелеџом са две џлаве, са џлузијом и груџим абнормалним жи-воџињама*.³⁶ Јула 1940. Милошу Радојковићу одобрено је, такође поводом вашара, приређивање *имџиџиџорских џредџиџава*.³⁷ Фебруара 1941. Бициклически савез организовао је бал у просторијама Гардијског дома, под покровитељством кнегиње Олге,³⁸ а спортски клуб „Топчидер“ приредио је хуманитарну забаву у просторијама школе „Бранко Радичевић“.³⁹

Од средине 19. века у Топчидеру су у већем броју почеле ницати приватне куће и виногради. У попису имања професора Јанка Шафарика, 1860. године, налази се и виноград на топчидерском брду процењен на 70 *џукаџа џесарски*.⁴⁰ Ђура Љочић, инжењер, поседовао је 1887, сем винограда, и кућу у којој је боравио лети. Његове комшије биле су Аца Новаковић, адвокат, и Јован Ђурић, апотекар.⁴¹ Годинама се број становника

Топчидера повећавао, што се може пратити и на основу статистике забележене у грађи. Тако је, према подацима Управе вароши Београда, у 1869. години у надлежности Комесаријата Топчидерске полиције била 1 црква, 20 *џидани џравџиџељџивени [џрџавних] кућа*, 76 приватних кућа, 105 мушких и 102 женске особе, ниједна пореска глава, 1 чиновник, 1 свештеник, 13 *џравџиџељџивени служџиџеља*, 3 *варошке меане*. У овој години десила су се 3 пожара и 21 крађа.⁴² Године 1874. подаци изгледају овако: 280 мушких душа и 142 женске, 45 пореских глава, 1 свештеник, 11 странаца из Турске, 120 странаца из других земаља, 3 кафане, 21 *џидана кућа џравџиџељџивена*, 79 приватних кућа, 2 чиновника, ниједан пожар, 9 крађа.⁴³ Из спискова учитеља из 1891. сазнајемо да је у Топчидеру радио само један учитељ, извесни Димитрије Илић.⁴⁴

Топчидер је био и важна привредна тачка Београда и Србије. Фабрика шећера подигнута је 1898. Приликом копања темеља за фабричку зграду, која и данас постоји, радници су наишли на циглом озидану римску гробницу, дугачку два и по метра, а широку 85 цм. Цигла је била дебљине 5 цм а дужине 42 цм *од џприродне џовршине земље један меџар у дубину. Од косџура нађени су неки делови и џио од лубање, а зуби здрави*. У истом извештају писаном 1. априла 1899. старешина Топчидерске полиције Сима Обреновић јављао је управнику да је краљ Милан претходног дана био у лову на Ади Циганлији, као и да је ветар оборио тополу на топчидерском друму, која је опет покидала трамвајске жице, услед чега је дошло до застоја у раду трамваја.⁴⁵

Током 1937–1939. подигнута је зграда Завода за испитивање вуне у Топчидеру. Министарство пољопривреде Краљевине Југославије решило је да се нова зграда Завода подигне на *слободном џросџору, који се налази између џосџојеђих џираџа Пољоџривредне оџледне и конџролне стџанице и енолошке стџанице у Тоџчидеру, а на месџу џде је раније била џиџала Пољоџривредне оџледне и конџролне стџанице*. Послове изградње водила је Управа Пољопривредне огледне и контролне станице у Топчидеру, а пројектант и потписник планова била је архитект Вукосава Пековић.⁴⁶ Тридесетих година 20. века вршени су бројни радови и на другим објектима Пољопривредне огледне и контролне станице (подизање зграде Енолошког павиљона, надзиђивање зграде лабораторије, изградња цијан коморе, подизање павиљона за смештај и припрему сетвеног материјала...).

Број становника у Топчидеру и околини стално се повећавао. Током Првог светског рата страдала су имања и у овом делу града. Сачуване су пријаве ратне штете у винограду Јована Савића, трговца,⁴⁷ винограду Милана Капетановића, министра на расположењу⁴⁸, кући Велимира Табаковића⁴⁹, имању Миливоја

Поповића, бившег начелника Министарства просвете и црквених послова⁵⁰... Након рата све је већи број молби Техничком одељењу Управе за подизање зграда, измену постојећих планова, израду фасада и других радова на кућама, пре свега имућнијих грађана.

Државним буџетом за 1927/1928. годину предвиђена су средства за оправку Милошевог конака, бакалнице и ресторације у Топчидеру и подизање нових нужника.⁵¹ Одржане су две лицитације, примљене понуде извођача, састављен рачун и предрачун радова. Из сачуваног грађевинског дневника можемо пратити ток радова који су уступљени грађевинској фирми инжењера Марина Безића из Загреба, а надзорни орган био је инжењер В. Адамовић. Дневник почиње 10. октобра, а завршава се 26. децембра 1927. Из дана у дан бележено је најпре време од којег су радови и зависили, а затим и изведене поправке. Грађевински радови трајали су до августа 1928.⁵²

Управник града Београда Манојло Лазаревић одобрио је јануара 1930. предлог Београдске општине да Други свесоколски слет на општинском имању, Тркалишту, подигне стадион.⁵³

Представљена документа фонда Управе града Београда, који се чува у Историјском архиву Београда, само су део грађе која нас упознаје са прошлошћу Топчидера. Историјски извори доносе нова сазнања, пружају потпунију и живописнију слику о овом делу Београда, преносе дух прошлих догађаја и приближавају личности које су их стварале.

Јелена С. Јовановић,
историчар
Историјски архив Београда
jelenajova@gmail.com

НАПОМЕНЕ:

- 1] Топчидер као просторна културно-историјска целина проглашен је 1987. године за културно добро од изузетног значаја (*Службени гласник СРС*, бр. 47/87)
- 2] Управитељство вароши Београда основано је 1839. Законом о општинама. Од 1870. носи назив Управа вароши Београда, а од 1890. Управа града Београда (УГБ). Управа је имала управно-полицијску, а од 1850. до 1889. и судску власт, за мање преступе. Године 1860. Београд је подељен на шест квартава (варошки, дорћолски, палилулски, теразијски, савамалски и врачарски), који су представљали одељења Управе. С временом се њена територијална надлежност ширила па је повећан и број квартава. Оснивањем Комесаријата Топчидерске полиције 1863. и овај део вароши потпао је под њену надлежност. Управа града Београда је, са прекидом током Првог светског рата, радила до ослобођења Београда 20. октобра 1944. године.
- 3] Намесништво је формирано 1839. године, након Милошевог одступања од власти, а до пунолетства кнеза Михаила Обреновића. Чинили су га Јеврем Обреновић, Тома Вучић Перишић и Аврам Петронијевић.
- 4] Кухиња, остава за јело, намирнице (тур.).
- 5] ИАБ, УГБ, К. 4а, ф. 1–133–1839.
- 6] ИАБ, УГБ, К. 12, ф. 1–82–1841.
- 7] ИАБ, УГБ, К. 602, ф. 15–314–1862.
- 8] ИАБ, УГБ, К. 836, ф. 13–378–1865.
- 9] ИАБ, УГБ, К. 925, ф. 10–62–1866.
- 10] ИАБ, УГБ, К. 966, ф. 36–27–1866.
- 11] ИАБ, УГБ, К. 838, ф. 14–345–1865.
- 12] ИАБ, УГБ, К. 855, ф. 21–203–1865.
- 13] ИАБ, УГБ, К. 1143–442–1868.
- 14] ИАБ, УГБ, К. 1136–37–1868.
- 15] ИАБ, УГБ, К. 1229–62–1869.
- 16] ИАБ, УГБ, К. 1229–205–1869.
- 17] ИАБ, УГБ, К. 1882–260–1881.
- 18] ИАБ, УГБ, К. 1882–630–1881.
- 19] ИАБ, УГБ, К. 2105–598–1898.
- 20] ИАБ, УГБ, К. 2105–788–1898.
- 21] ИАБ, УГБ, К. 2105–938–1898.
- 22] ИАБ, УГБ, К. 2115–88–1899.
- 23] ИАБ, УГБ, К. 2160–92–1903.
- 24] ИАБ, УГБ, К. 2160–122–1903.
- 25] ИАБ, УГБ, К. 2160–154–1903.
- 26] ИАБ, УГБ, К. 2160–162–1903.
- 27] ИАБ, УГБ, К. 2160–180–1903.
- 28] ИАБ, УГБ, К. 2160–232–1903.
- 29] Ђурић-Замоло 1988: 115–116.
- 30] Голубовић 2007: 136.
- 31] ИАБ, УГБ, К. 1743–ф. 5–216–1878.
- 32] Документа бележе да је при цркви топчидерској 1886. године крштено деветнаесторо деце (ИАБ, УГБ, К. 1999–ф. 7–50–1887).

- 33] ИАБ, УГБ, К. 2115–143–1899.
 34] ИАБ, УГБ, К. 2107–43–1898.
 35] ИАБ, УГБ, К. 2115–259–1899.
 36] ИАБ, УГБ, К. 2788–ф. 24–253–1937.
 37] ИАБ, УГБ, К. 2320–288–1941.
 38] ИАБ, УГБ, К. 2320–52–1941.
 39] ИАБ, УГБ, К. 2320–88–1941.
 40] ИАБ, УГБ, К. 487–ф. 11–357–1860.
 41] ИАБ, УГБ, К. 3070–36–1887.
 42] ИАБ, УГБ, К. 1286–264–1870.
 43] ИАБ, УГБ, К. 1656–34–1875.
 44] ИАБ, УГБ, К. 2087–78–1895.
 45] ИАБ, УГБ, К. 2115–10–1899.
 46] ИАБ, УГБ, К. 2911–85–1938.
 47] ИАБ, УГБ, К. 3109–72–1918.
 48] ИАБ, УГБ, К. 2817–1114–1921.
 49] ИАБ, УГБ, К. 3108–375–1918.
 50] ИАБ, УГБ, К. 3109–33–1918.
 51] ИАБ, УГБ, К. 2846–1818–1928.
 52] ИАБ, УГБ, К. 2846–1818–1928.
 53] ИАБ, УГБ, К. 2852–106–1930.

ЛИТЕРАТУРА:

- Ђурић-Замоло, Д. (1988), *Хошели и кафане XIX века у Београду*, Београд: Музеј града Београда: 115–116.
 Голубовић, В. (2007), *Механе и кафане старије Београда*, Београд: Службени лист СРЈ: 136.

Summary: JELENA JOVANOVIĆ

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF TOPČIDER

The Municipality of Belgrade Fonds kept in the Historical Archives of Belgrade is a source of the first order for the study of social, political, and cultural history of Belgrade. It contains invaluable evidence for the past of the historic conservation area of Topčider. One of the earliest documents originated by the Municipality of Belgrade in connection with Topčider dates from 1839 and concerns the problem of damage to the area caused by day visitors. Other documents acquaint us with the celebration of the 50th anniversary of the First Serbian Uprising held in Topčider (1854) and with daily visits the Obrenović and Karadjordjević dynasts paid to Topčider. Prince Michael (Mihailo) Obrenović was assassinated on 29 June 1868 in Košutnjak, and the sources contain an inventory of the Prince's belongings, but also of the clothes he wore at the assassination. The archival material provides an indirect glimpse into the assassination of the royal couple, King Alexander Obrenović and Queen Draga, in 1903, but also informs about the service held at the Topčider church in honour of the new king, Peter Karadjordjević. It offers ample information about parties, festivities and theatrical performances held in Topčider. Statistical data shed light on the development of Topčider, and the documents originated by the Technical Department report about the construction of a sugar factory and public and private buildings, about repairs to the Residence of Prince Miloš and the restaurant, or about the increasing number of people settling permanently in Topčider.

ILLUSTRATIONS

Fig. 1 Residence of Prince Miloš Obrenović in Topčider (Historical Archives of Belgrade, Zf)

Fig. 2 Decorative painters Dragi Veljković and Jovan Janićijević at an outing in Topčider (Historical Archives of Belgrade, Zf)